

NAGY LÁSZLÓ (IV. évf. történelem-teológia-latin)

## Vezérek, diplomaták, érdekszövetségek

(A II. világháború diplomáciai előkészítése)

Előadásom a II. világháborút megelőző diplomáciai előjáték néhány részletét világítja meg, tekintetbe véve azokat a lépéseket is, amelyek egy a világháborút elkerülendő új Közép-Európa koncepcióhoz közelítettek. Az elemzésem másik oldalán pedig azokat a politikai lépéseket vizsgálom, amelyek kizárták, s lehetetlenné tették a háború elkerülésének módzatait, és háborús kényszerpályákat állítottak fel.

A témaválasztást az indokolja, hogy az Osztrák Magyar Monarchia lerombolását követően térségünkben olyan hatalmi-politikai vákuum alakult ki, amit közeli és távoli nagyhatalmak egyaránt válságok-konfliktusok kirobbantására alkalmasnak tartottak.

Ma, amikor a Szovjetunió és gyarmatbirodalma széthullott, ismét előkerültek Közép-Európa gyermekbetegségei, pl.: nacionalizmus, nemzet-nemzetiség viták, határproblémák, elszakadási harcok. Ezért hát a múltat idézni, belőle tanulni kötelességünk és létérdeklünk is.

A korszakon belül két témakört állítok egymással szembe:

1. /1934. jan. 26./ Német-lengyel, és a /1939. aug. 23./ német-szovjet meg nem támadási szerződés.

2. A magyar-lengyel kapcsolatok /1936-39/ és a Duna-völgyi összefogás tervezetei.

A Harmadik Birodalom keleti politikáját az foglalkoztatta, hogyan lehet zavart kelteni a kisantant országok gyűrűjében, és Lengyelországot pedig eltávolítani az egyoldalú francia függésből. Szovjetunió megítélése a nyugati hatalmaktól az 1930-as évek elején meglehetősen egyoldalú; a bolsevizmus eltiprására bíztatták titkon az újjáéledő német agressziót.

Pilsudski marsall, a lengyel nagyhatalmi politika atyja megbízottjára, Josef Beck ezredesre hagyja a külpolitikai manőverezést. Hitler 1933-ban igyekszik minden szomszédos ország felé békés arculatot mutatni, hiszen nem érdeke a legcsekélyebb katonai incidens sem. Így jött létre május 2-án Wysockival egy találkozó, amely egy békés hangú kommunikét hozott a világnak, elijesztve a preventív háború rémét. Beck szeptemberben sietve Párizsba utazik megnyugtatót az aggódo szövetségest, - nincs szó hűtlenségről! Kapcsolatait a náci Németországgal mégis szorosabbra köti Pilsudski, mikor hallván, hogy a franciák is a leszerelésről tárgyalnak a németekkel, beleegyezését adja egy komolyabb deklaráció megkötéséhez. Erre Berlinben került sor 1934. január 26-án. Neurath és Lipski aláírása által. Lényege egymás állandó tájékoztatása, az erőszak teljes kerülése és a közös kérdések együttes elintézése, s a 10 évi érvényesség.

A német közvélemény, a berlini magyar nagykövet a problémák ideiglenes kikapcsolásáról beszél, a lengyel ügy rendezéséről nem mondott le végleg a német politika, hiszen egy keleti Locarno-terv a kezdeményezés szabadságát vette volna el.

Josef Beck, aki a művet magáénak tekintette, kb. 4-5 év békét jóslott eredményképpen, s ebben teljesen igaza lett. Lengyelország erős közép-európai hatalommá válásában, a Szovjetunió és nyugati partnere közötti egyensúlyi politikában viszont nagyon tévedett. Hibázott abban is, hogy nem építette tovább ezt az egyensúly-mérlegpolitikát a keleti szomszéd államokkal, helyette csak egyszerű tiszteletlátogatásokat tesz, s a deklarációt az 1932-es német-szovjet meg nem támadási egyezmény paralelljeként fogja fel. Másik terve a Varsó-Róma tengely, csak ábránd maradt.

Ha Lengyelország egy oroszellenes hadjáratba nem is ment volna bele, mégis a hitleri célok beteljesülését szolgálta, mert sok szerepe lett volna a francia-szovjet katonai egyezmény létrejöttében, ehelyett a Szovjetunió körüli "cordon sanitaire"-hez csatlakozott. Következményként romlott a francia-lengyel és cseh-lengyel kapcsolat, sokat javult azonban Magyarországgal való viszonya, mert ez utóbbi jó partnert látott benne Csehszlovákia elleni revíziós céljaihoz. A Pester Lloyd 1934. január 28-i cikke így ír erről: "mitológikus, metafizikai jelenség ez, titkos irracionális erők működtek itt közre,..."

Öt esztendővel később, mikor a német sajtó lengyelelles kampánya tetőzött, és a szudétánemek közt megszervezték a hírszerzést, és katonai kiképzést meg fegyvereket kaptak, Hitlernek hirtelen fontossá vált az orosz semlegesség kérdése.

Azok az utak, amik végül a Hitler-Sztálin paktumhoz elvezettek, csak manapság kezdenek megvilágosodni, mivel az egyezményt a szovjetek "Sztálin bölcsességének" tartották s tabuként kezelték.

Először is arra kell válaszolnunk, miért jutottak vakvágányra a szovjet-francia angol szövetség kezdeményei?

A legkézenfekvőbb válasz, hogy a Nyugat sose hitte volna, hogy Hitler lepaktál a bolsevik Sztálinnal, főleg miután mindig egy Szovjetunió ellenes kereszteshadjáratra akarták rávenni.

Másik ok, hogy Franciaország lebecsülte a proletárállam fegyveres erejét, amint kiderült az 1938-as Csehszlovák konfliktus közben is, amit nem használtak ki komoly, németellenes szerződés megkötésére. 1936-ban a Rajna-vidék megszállása, 1938 Ausztria annektálása, és Csehszlovákia feldarabolása mind engedmény Hitlernek, és kudarc az antant külpolitikának, mert a Szovjetunióval való közös háborúnak sem belföldi, sem lengyel és román beleegyezést nem tudott kivívni.

Berlin 1939. augusztus 8-án garanciát ígér és német szövetséget, s felhívja a szovjetek figyelmét, ha Németországgal szembekerülnek, teljesen egyedül kell majd harcolniuk, mert az antant nagyhatalmak nem segítenek. Ribbentropp utólag azt is közli, hogy szükséges a német-lengyel kapcsolatok válsága miatt a német-szovjet viszony

rendezése is, nyilván itt a területi részesedés előnyeivel kecsegtet a német külügyminiszter.

A Szovjetunió elszigetelődésének további oka Sztálin rémuralmi diktatórikus rendszere, amivel pártellenzékét, tábornoki karának legjavát és a politikai értelmiséget objektíve megsemmisítette. Így például a francia-angol-szovjet szövetség nagy harcossá, Litvinovot is likvidálta, gyengítve a németellenes koalíció lehetőségét. Térrorral stabilizálta birodalmát, amit a CSEKA tartott össze 1936-41 között, félt, hogy egy háborús erőpróba, külső nyomás megdönti azt. A bukás pedig Sztálinnak a lelepleződéssel volt egyenlő, a hatalom elvesztésével. Deutscher elemzése szerint ezzel Sztálin lejáratta magát a Nyugat előtt, ebben megerősíti őt Daricsev professzor is.

Churchill arra a "dilemmára" hivatkozik, ami a németellenes orosz szövetség feltétele miatt volt: az orosz hadsereg átvonulása román és lengyel területeken, vagy a német támadás. A müncheni 1939. szeptember 29/30. konferencia után Hitler előtt világos, ha megtámadja Lengyelországot, rögtön kétfrontos háborút kell vívnia, de ha szövetségre lép az ingadozó proletárállammal, ahol Litvinov helyett a német orientációjú Molotov lett a külügyminiszter, akkor a háború csak egyfrontos lesz.

Augusztus 19-én kereskedelmi hitelről írtak alá szerződést, majd 20-án Hitler köszönti Sztálint és közli Ribbentropp látogatását és azt, hogy a meg nem támadási egyezmény és a külpolitikára vonatkozó külön jegyzőkönyv német részről elfogadott. Moszkvában augusztus 23-án Ribbentropp-Molotov írják alá a szerződést, mely 10 évre szól.

Szövegének lényege: minden egymás közötti támadó fellépés kizárva, háborúban az egyik fél nem avatkozik a másik fél harcába; kölcsönös tájékoztatás; nem csatlakoznak a másik fél ellen irányuló katonai tömbhöz, közös kérdéseknek diplomáciai megvitatása. A Titkos Jegyzőkönyv 4. pontja szerint a két szerződő hatalom háború esetén felosztja egymás között a Baltikum és Lengyelország térségét. Eszerint északon a német határvonal Litvánia északi határa, majd onnantól szovjet terület kezdődik. Lengyelországban pedig a Narew, Wisztula, San folyók a közös észak-déli vonalú határ. Szovjetunió igényt tart ezentúl Besszarábia térségére is, amit a németek nem kifogásolnak. Később 1939. szeptember 27-29-én megkötik az ún. szovjet-német határkijelölési-barátsági szerződést, ami a Titkos Jegyzőkönyvet módosítja úgy, hogy Litvánia teljesen orosz fennhatóság alá esik, Lublin és Varsó tartomány pedig német övezetté vált.

Az új orosz foglalásokkal az ukrán és belorusz többségű lakosság visszakerült az anyaországához, így a nemzeti aggodalmak eloszlanak. A Gestapó és az NKVD között operatív együttműködés jött létre, Berfja és Himmler vezetésével, a lengyel agitáció közös elfojtására.

A békés idilli kapcsolat azonban nem tartott sokáig, 1941 június 22-én hajnalban Schulenburg moszkvai német nagykövet átadja Molotovnak Ribbentropp levelét: "A Führer megparancsolta a német fegyveres erőknél, hogy minden rendelkezésre álló

eszközrel hársák el a fenyegetést." Molotov 7 órával az eset után rádióbeszédében méltatlankodva fejezte ki, hogy a német kormány a légcsékelőbb panaszt, vagy kifogást sem emelhetne a Szovjetunióval szemben.

Sztálin, Zsukov vezérkari főnök és Timosenko honvédelmi népbiztos jelentéseinek egyszerűen nem hisz, teljes apátiába esve július 2-án ivott vidéki-dácsáján. Parancsokat nem írt alá, nem nyilatkozott, közben a német wermacht gyors behatolást végez.

A mély hallgatást július 3-án töri meg Sztálin rádióbeszédével, melyben kimondja, hogy mindig is tisztában volt a nácik támadó terveivel, és az egyezmény másfél évi nyereség volt a felkészülésre, és a litvániai, lengyel területek pedig stratégiai előnyökhöz juttatták a Vörös Hadsereget. Persze ebből egy szó sem igaz, hiszen a másfél év alatt maga Sztálin okozott a hadseregnek olyan veszteségeket béke idején, amit háború alatt még soha nem szenvedett el az ország. Konkrétan: 5 marsallból 3-at, mind a 17 hadseregparancsnokot, a 28 hadtestparancsnokból 25 főt, és 36 hadosztályparancsnokból 34 főt végeztetett ki, s így főleg az ország nyugati területei maradtak irányítás nélkül.

A grúz diktátor gondolni sem merte volna, hogy Hitler megszegi az egyezményt, s így a támadás teljesen felkészületlen érte, miközben ekkorra már Hitlernek dolgozott egész Európa hadiipara. A szovjet vezetők aggodalmát, kételyét sikerült a náciknak teljesen eloszlatni.

Churchill feladva korábbi véleményét, hogy a szerződést "csak a mindkét országban uralkodó totalitárius despotizmus" hozta létre, július 22-én kijelentette: "minden lehető segítséget megadunk Oroszországnak és az orosz népnek... ez nem osztályháború..." S így a lázas készülődés hevében "a múlt" és történelmi legitimációk sora ülte meg a köztudatot, pl.: a Hitler-Sztálin paktum determináltsága, mivel a nyugat 1939 előtt minden szovjet közeledést ignorált, vagy az orosz nép győzelmének feltétlensége.

2. Mint a fentiekben leírtam, az 1934. januári német-lengyel deklaráció nagy helyeslést váltott ki a magyar közélet szinte minden fórumán, és a barátság a két nép között a háborút megelőző szakaszban főként kulturális és gazdasági szempontból volt sikeres. A politikát inkább csak plátói szerelem élte, soha nem született katonai vagy diplomáciai okirat a két állam között.

A fraternizálás terén a Mickiewicz Társaság, a Magyar-Lengyel Szövetség és a Lengyelbarát Főiskolai Hallgatók Egyesülete volt a hangadó, de szinte az újságírás egésze is tüntetően ad hangot mellette a korszakban, és ez jócskán aggasztja a német szövetségeseket. E társaságok ülései 1939-ben a lengyel-német viszony-elmérgesedésekor a germanofil örület tényleges ellenpontját képviselték, hangoztatták a magyar külpolitikai önállóságot, egy egységes Közép-Európa szükségéről beszéltek, amit a nemzetközi diplomácia fegyvereivel kell kivívni. Horthy is a független külpolitikát helyesli és az olasz, német szimpátia mellett a kormányzó szavai szerint "igazi barátság törvénye köt össze bennünket Lengyelországgal, mely évszázados megszakítás után újból szomszédunk lett." Janusz Radziwill herceg Budapesten az Apponyi Albert Társaságban a lengyel

külpolitikai célokról beszél, s hallgatóságában ott ül Bethlen István, Kánya Kálmán, Lukács György, Korniss Gyula, Bárczy államtitkár és a lengyel követ.

A Magyar Vadász Szövetség találkozója a határszállón lengyel kollégákkal szinte politikai tiltakozásnak tűnt Berlinben.

A magyar politikusok közül Gömbös Gyula fordult komoly tervvel a lengyelek felé: 1935 szeptemberében Berlinben járt és előadta a német-magyar-lengyel blokk koncepcióját, amit ellencsapásként hozott a cseh-francia-szovjet egyezményel szemben. Berlinben persze rögtön elutasították ezt, és Varsó sem fogadta el, hiszen éppen folytak a román-szovjet külügyi tárgyalások, s ha Beck felmondta volna a lengyel-román szövetségi paktumot, ezzel Bukarestet Moszkva karjaiba lökte volna. Tehát a lengyel-magyar közeledést végig nehezítette, hogy Magyarország revansstörékvései Erdély miatt Bukarest és Varsó kapcsolatának sziklafalába ütköztek. Románia, hogy ellensúlyozza Magyarország revíziós nyomását, 1939. március 21-én gazdasági szerződést köt Berlinnel.

Gömbös újabb terve pedig, amelyben a fenti államokhoz képest még Ausztriát is beiktatta, nem tetszett az Anschlusz terveket szövő Hitlernek, aki a németlakta országokat nem egyszerűen szövetségesnek akarta látni, hanem a Harmadik Birodalom szerves részének.

Lengyelország magyarbarát lépései közé számított, hogy Beck mindent elkövetett Titulescu román külügyminiszter megbuktatása érdekében, ugyanis őt tartotta minden magyarellenség megtestesítőjének, és vállalta a békés közvetítő szerepet a két állam között. Emellett Csehszlovákiával szemben közösen területi követelései voltak mindkét kormánynak, s érdekazonosság állt fenn Ausztria függetlenségében a kisantanttal, valamint egy keleti paktummal szemben.

Újabb próbálkozás volt a "dunai paktum", mely mögött Mussolini állt, célja Itália befolyásának erősítése Németországgal szemben, Ausztria függetlensége, revízió a kisantanttal szemben, olasz-lengyel szimpátia, nyílt csehszlovák és jugoszlávellenség. Ez a terv a Mussolini-Laval egyezmény /1935. jan. 7./ hatásaként elvesztette revíziós jellegét, sőt inkább a státus quó konzerválja, ezért Magyarország feltételeket szab, Varsó elvben igent mond, remélvén, hogy így kimarad a keleti paktumból, Jugoszlávia pedig tartózkodott, nem hitt ugyanis abban, hogy e paktum jó alapja lehet a kisantant és Olaszország viszonyának rendezésére. A dunai paktumban Franciaország a kollektív biztonság és kölcsönös segítség elvét akarta életre hívni, ami a keleti paktum lényege is volt egyben. Lengyelország végül németellenesnek tartva ezt a biztonsági koncepciót, nem fogadta el. Németország 1935. március 16-án az általános hadkötelezettség bevezetésével válaszolt Mussolini és Laval művére, amiben a revíziós erők látták céljaik tényleges képviselőjét. Bukarest számára jobb volt az Anschlusz, mint a Bécs-Budapest unió olasz felügyelettel; Jugoszlávia hasonlóan vélekedett.

Mussolininek 1935. április 11-én Stresában sikerült szövetségei rokonszenvét visszaszerezni, mikor elérte az I. világháborús békeszerződések klauzulájának eltörlését, és abesszíniai vállalkozásainak angol-francia tolerálását.

Az 1935-36-os év új egységtervét Milan Hodza cseh miniszterelnök hozta létre, s benne "a dunai államok agrárterményeinek feleslegét szeretné Nyugat-Európa piacain értékesíteni". Az üzleti problémák megszervezésére Bécsben alakítanak egy agrárhivatalt, s a bevételekből a cseh ipart finanszíroznák.

Első feladatként a római jegyzőkönyv államai és a kisantant tagjai közötti kapcsolatfelvétel szükséges, amit Schuschnigg kancellár vállalt el, természetesen minden politikai és revíziós közvetítés nélkül. Az ellenhangok nem vártak magukra sokáig. Mussolini rossz szemmel nézett a cseh-magyar közeledésre és tiltakozik a "stresai fronthoz" való visszatérés miatt. Ehelyett gr. Bethlen István 1927-ben tervezett 4-es blokkját tartja mintának. Berlin inkább a jugoszláv kapcsolatok javítását ajánlja Horthynak, és Varsóban a német agressziót Prága felé próbálták előmozdítani, tehát nem kívánatos a magyar-cseh-osztrák tárgyalás. Francia részről kevés támogatást kapott Hodza javaslata, amennyiben a gazdasági és vámegegyezmény nem sértette a francia befolyást. Hodza talán nem látta elég világosan, hogy a kisantant csoport lassan csak papíron létező szervvé vált, s angol, francia támogatás nélkül az olasz, német külpolitika a térségben teljes túlsúlyra jutott.

Minden Duna-völgyi elképzelés gyanús volt az érdekelt felek valamelyikénél. Ha cseh eredetű volt a terv, akkor a "status quo" fennmaradását, francia érdekek kiszolgálását látták mögötte, ha magyar szerzője volt a gondolatnak, akkor pedig területrevíziót, föderáció útján visszavágyott magyar szupremációt láttak benne a gyanakvó szomszédállamok. "Gyanakvás és elutasítás nemcsak külső jelenség volt, mert például a Hodza tervnek a cseh Agrárpártban is voltak ellenzői." Az antifasiszta összefogás lehetséges erői akár a belpolitikában, akár a nemzetek közti külpolitikai szinten szétforgácsolódtak. Az egymást figyelő, de meg nem értő kormányzatok politikájából a náci dominancia békéje született. Hitler szavai szerint: "Mindegyik a maga szomszédjára vigyáz. Az egyik nem érti a másikat és az egyik gyűlöli a másikat. Ellenszenvükből rend születik, s a kölcsönös gyűlöletből az általános béke."